

Андрій Борець

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО
ТА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
В ПУБЛІКАЦІЯХ ПЕТРА СТЕБНИЦЬКОГО
НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ «КНИГАРЬ»
(1918—1920 pp.)

У статті розглядається тематика публікацій Петра Стебницького кийського періоду (1918—1920 pp.). Простежується еволюція політичних поглядів автора, а також висвітлюється його бачення актуальних проблем економічного розвитку України.

Ключові слова: П. Стебницький, «Книгарь», революція, незалежність.

В статье рассматривается тематика публикаций Петра Стебницкого киевского периода (1918—1920 гг.). Прослеживается эволюция политических взглядов автора, а также освещается его видение актуальных проблем экономического развития Украины.

Ключевые слова: П. Стебницкий, «Книгарь», революция, независимость.

In the article the themes of Petro Stebnitskiy's works of the Kyiv period (1918—1920) are examined. The evolution of the political views of the author is observed and his views of actual problem considered to the economical development of Ukraine are illuminated as well.

Key words: P. Stebnitskiy, «Knygar», revolution, independence.

Публіцистична й журналістська спадщина Петра Стебницького є значною, проте недостатньо вивченою сторінкою в історії української журналістики початку ХХ ст. Понад 70 років твори співробітника таких відомих у свій час часописів та газет, як «Український Вестник», «Рідна Справа» («Думські Вісті»), «Рада», «Літературно-Науковий Вістник», були під забороною, а саме ім'я громадського й політичного діяча, письменника й публіциста за радянських часів майже не згадувалося, а «якщо і згадувалося, то лише з негативними характеристиками та поширеним у той час ярликом «націоналіст» [2, с. 29].

Таку оцінку П. Стебницький не в останню чергу «заслужив» через свою політичну діяльність. Фактичний голова української Громади в Петербурзі, одноосібний представник Центральної Ради при Тимчасовому уряді, міністр народної освіти та мистецтва в уряді П. Скоропадського — усі ці епізоди політичної біографії не

залишили шансів П. Стебницькому посісти помітне місце в радянському журналістикознавстві.

Протягом 18 років незалежності України твори П. Стебницького продовжували залишатися маловідомими. До цього призвела як недостатня увага журналістикознавців до постаті автора, так і те, що тривалий час його твори не перевидавалися. Лише 2009 р. найважливіша частина творчої спадщини П. Стебницького стала доступною широкому колу читачів: у київському видавництві «Темпора» вийшли його «Вибрані твори».

На сьогодні актуальним залишається питання подальшого запровадження у науковий обіг усіх без винятку журналістських та публіцистичних творів П. Стебницького, присвячених проблемам політичного, економічного та культурного життя України, а також її відносинам із Росією та європейськими країнами.

У цьому контексті особливо важливими є статті П. Стебницького, які з'явилися на сторінках часопису «Книгарь», що виходив у Києві протягом 1917—1920 рр. і до якого П. Стебницький був особливо близький. За спогадами секретарки видання Є. Бігановської, «оселившись у Києві (у червні 1918 р. — А. Б.), Петро Януарович став постійним співробітником «Книгаря». Майже щотижня заходив він до редакції», а від січня 1919 р. «майже щодня навідувався до редакції, щоб допомогти порадою чи ділом» [6, с. 578].

П. Стебницький був одним із найактивніших співробітників «Книгаря», рецензуючи насамперед книги політичного й економічного змісту, чим надавав критико-бібліографічному часопису політичної гостроти.

Саме в цих матеріалах простежується еволюція поглядів П. Стебницького на ключові проблеми політичного й економічного життя України.

Помітне місце у публіцистичному доробку займає стаття П. Стебницького «В пазурах доктринерства», що є рецензією на працю відомого німецького марксиста К. Каутського «Диктатура пролетаріату». К. Каутський, який на той час уже був зарахований більшовиками до табору ворогів революції, у своїй праці зробив спробу проаналізувати політичну ситуацію у більшовицькій Росії. Його висновок: керівники радянської держави перекурили погляди К. Маркса, бо сприйняли його настанови про диктатуру пролетаріату занадто буквально. На думку Каутського, Маркс, пишучи про

диктатуру пролетаріату, мав на увазі не форму правління, а панування цього класу через всенародну демократію, тобто систему влади, яка формується шляхом вільних демократичних виборів. Висновок Каутського однозначний: «...пролетаріатові нема чого боятися можливого провалу більшовицької диктатури, бо вона тільки компрометує ідеї соціалізму і спиняє її поступ» [5, с. 1370].

Погоджуючись із висновками К. Каутського, П. Стебницький у своїй статті-рецензії іде далі німецького марксиста і намагається проаналізувати можливий подальший розвиток більшовицького режиму. Він упевнений: диктатура, хоча й змогла зруйнувати старий лад, не зможе збудувати новий соціалістичний. Натомість, стверджує Стебницький, посилаючись на історичний досвід, диктатура пролетаріату переросте у щось, зовсім на соціалізм не схоже: «Та сама Франція показала, що диктатура краще воює, ніж буде новий соціальний лад. Диктатура ж нижчих верств може лиш промостити шлях до диктатури меча, — до бонапартизму» [5, с. 1371].

Осторонь уваги П. Стебницького не залишилася і економічна політика комуністичної влади. Так, удруге прийшовши в Україну, узимку 1919 р., більшовики почали видавати економічний часопис «Укрсовнархоза» — «Народное хозяйство Украины». У номері «Книгаря» за вересень—жовтень 1919 р., в рубриці «Огляд преси», Стебницький, проаналізувавши економічну діяльність радянської влади в Україні, подав свої цікаво-дотепні, навіть парадоксальні висновки. «Справи економічні, наскільки можна судити по цьому офіційному матеріалу, — іронізує він, — забирають у радянського уряду не мало уваги, — хоч, може, й менше, ніж боротьба з численними зовнішніми і внутрішніми ворогами нового ладу...» [10, с. 1688]. Підставу так критикувати Стебницькому дав аналіз методів, якими послуговувалися більшовицькі економісти в Україні, — надання кредитів, державні позики, лібералізація деяких ринків народного господарства. «Замість реалізації пролетарських ідеалів, — зауважує автор, — «Укрсовнархоз» примушений обороняти найважливіші промисли від руїни... старорежимними способами. Це робиться тимчасово, під натиском обставин, бо життя сильніше за теорію» [10, с. 1692]. Усвідомлюючи тимчасовість такої політики більшовиків, Стебницький застерігав, що найближчим часом буде здійснено крен у бік жорсткої централізації економіки, «від якого тим менше можна ждати добра для українських інтересів» [10, с. 1695].

Як показав час, прогностичні оцінки П. Стебницького виявилися точними. Цікаво, що, розмірковуючи над тим, чи можливе щось подібне хоча б в одній європейській країні, Стебницький доходить однозначного висновку: «Ні одна з європейських націй для такого експерименту, хоча б і з всесвітнім масштабом, але з непевними наслідками не зважилась би віддати на жертву свою власну країну» [5, с. 1374].

Глибокий цивілізаційний розкол між Західною Європою та Росією — ще одна тема, якій П. Стебницький приділяв серйозну увагу. Цю тезу варто проілюструвати його рецензією на працю Д. Донцова «Культура примітивізму», що є своєрідним продовженням праці майбутнього ідеолога українського інтегрального націоналізму «Модерне москвофільство». Остання праця, до речі, хоча й була прорецензована в одному із попередніх чисел, не отримала позитивного відгуку. Натомість «Культура примітивізму», на думку П. Стебницького, в цілому була корисною і мала право на життя, хоча з деякими моментами її можна й не погоджуватися, припускав рецензент. За великим рахунком, Донцов зміг побачити й проаналізувати ті фактори, що зумовили виникнення російського більшовизму та «денікінщини». Це — величезні простори Росії, безправ'я мас та соціальна недиференційованість населення країни. Саме це, на думку Донцова, і призвело до того, що в межах країни запанували реакційний централізм та авторитаризм. П. Стебницький загалом погоджувався із поглядами Д. Донцова: «Ця, основана на патріархальних традиціях і запереченні індивідуальності культура, — є культура примітивна, розкладова, для українців, що мають право вважати себе за частину культурної Європи, російська культура є убійча, вона знищить нас і ті елементи європеїзму, які ми ще зберегли» [7, с. 1039]. Єдиний вихід із цієї ситуації для України, на думку Д. Донцова та П. Стебницького, — взяти «курс» на Європу, перейнятися її духом культурно й політично.

Дилема «Росія — Європа» яскраво розкривається й у статті «Культурно-громадська праця П. О. Куліша», в якій аналізується складна і багато в чому трагічна постать відомого українського письменника й діяча. Так звану «психологічну загадку» Куліша Стебницький пояснює суперечливим складом характеру письменника, також неможливістю узгодити ідею вселюдського поступу та

лояльність до царського режиму. Порівнюючи П. Куліша з І. Франком та М. Драгомановим, П. Стебницький зазначає, що два останніх, «один європеїзований, а другий з роду європейський, — поставили свою національну роботу в зв'язок з провідними думками європейської науки, — і ці думки дали твердий ґрунт їм самим і їх справі». Натомість П. Куліш, стверджує П. Стебницький, «не мав сили в своїх поглядах одірватися від російської візантійщини: вона скрізь за ним волочилась, як його власна тінь, закривала перед його очима дійсність і ставила йому непереможне завдання — примирити органічно непримиренні речі» [8, с. 148].

Сам П. Стебницький ще 1917 р. відчував неспроможність Лютневої революції демократизувати життя Росії та дати волю народам, які проживали на її території. Це засвідчує збірка його мемуарних есе «Серед білої ночі. Поміж двох революцій», прорецензована С. Єфремовим у 20-му числі «Книгаря». У лютому 1917 р., коли здавалося, що після такої тривалої і виснажливої боротьби народи Російської імперії здобули як соціальну, так і національну свободу, Стебницький писав: «Не ніч — і не день. Все не певне, все не настояще. Ніде не видно простого, звичайного людського життя. Ніхто не бачить своєї певної стежки». Як зазначав С. Єфремов, перші кроки петербурзького Тимчасового уряду показали, що «одмінився напрям — методи лишилися старі, і наслідки також старі» [1, с. 1270]. Мало що змінилося із приходом до влади більшовиків: «Стоїть петербурзька біла ніч» — правда, червоною загравою кривавих подій залита. «Не ніч — і не день»... А щось неосвічене й дике — жахлива пересторога для всього світу» [1, с. 1272]. Оксиморон «петербурзька біла ніч» став уособленням невпевненості у можливості демократизувати життя Росії, відображенням суперечливого характеру революції. Централізм та авторитаризм продовжили своє існування і за ліберального Тимчасового уряду, і за більшовицького режиму.

Слушність таких висновків підкреслювало й те, що навіть найдемократичніша частина російської інтелігенції уже після Лютневої революції 1917 р. не змінила свого ставлення до «українського питання». Це видно, зокрема, з аналізу російськомовних друкованих видань, які видавалися в Україні за часів Гетьманату політичними втікачами від більшовицького режиму, — «Объединение», «Родная

Земля», «Южное Дело», «Русь», «Малая Русь». Стаття П. Стебницького «Російські місячники на українському ґрунті» була присвячена саме цим виданням. Висновок автора невтішний: позиції російських інтелігентів «загалом кажучи, не перемінилися на краще». «Українська проблема для росіян і після яскравих подій революційного часу, — стверджував П. Стебницький, — все ще дрібна хатня справа, а не питання європейського масштабу» [12, с. 1838]. Значно радикальніше на українську справу дивився заснований ще за царських часів «Кієвлянин», який ставив питання руба: «Українці или малороссы?». У статті А. Савенка з однойменною назвою автор навіть не залишав українцям права користуватися своєю етнічною назвою. Аналізуючи, навіщо потрібно вдаватися до таких крайнощів, П. Стебницький слушно підмітив страх російської інтелігенції перед декларацією американського президента Вудро Вільсона, яка в ті часи розглядалася на мирній конференції у Парижі і однією з цілей якої була свобода малих народів. «Бо коли єсть Україна, — писав П. Стебницький, — то Росії загрожує декларація, нема України, а тільки Русь, — то може пощастить від декларації якось відбитися» [4].

П. Стебницький підкреслює, що більшість авторів російських місячників залишають поза увагою фактори культурно-політичного російсько-українського антагонізму, натомість надаючи величезної ваги економічному тяжінню України до Росії.

Утім, як блискучий економічний журналіст, що від 1893 р. працював співробітником «Вестника финансов, промышленности и торговли», П. Стебницький легко спростовував і цей аргумент. Зокрема, у рецензії на працю М. Ясного «Может ли Украина быть экономически независимой?», видану під час Берестейських мирних переговорів напередодні ухвалення Центральною Радою ІV Універсалу і спрямовану на обґрунтування неможливості існування української економіки окремо від російської, Стебницький зазначав, що книга не втратила свого значення і на момент написання рецензії, адже до схожої ідеї апелювали в той час і більшовики. Рецензент стверджував, що М. Ясний значно згустив фарби, прогнозуючи втрату Україною російських ринків збуту продукції і перетворення її на економічну колонію Німеччини й Австро-Угорщини. Натомість Стебницький, що вдався не до далекоглядних прогнозів, а до аналізу

поточної ситуації, дійшов висновку: Україна вже є колонією — Росії. Європейські ринки, на його думку, — це шанс для держави позбутися колоніального статусу. Він був добре обізнаний із економічним життям, а саме — особливостями «хлібної торгівлі, цукрового виробництва, робітничого ринку, галузевого розвитку промисловості у різних регіонах Російської імперії» [3, с. 14]. «Отже, — стверджував Стебницький, — на запитання д. Ясного — «Может ли Украина быть экономически независимой?» — ми odpowiedzi б: і може, і мусить» [9].

Разом із ідеєю економічної незалежності П. Стебницький на сторінках «Книгаря», зрештою, підтримав й ідею незалежності політичної. Для нього — старого громадівця — це було не так уже й легко, адже протягом майже всього життя Стебницький обстоював федеральний устрій Російської держави та широку крайову автономію України, яка мала дати «українцям можливість культурного самовиразу і економічного розвитку, на користь як краю, так і цілій державі». Утім, дійсність змусила П. Стебницького змінити свої погляди на питання державної незалежності України: «...загальне освітлення того ходу подій, який переможною внутрішньої логікою перетворив український національний рух із федералістичного в самостійницький і наложив на наше кволе, малолюдне й не приготуване до високої політики громадянство обов'язок обстоювати незалежність України, як своє життя». Пишучи ці рядки, П. Стебницький як критично мисляча людина розумів усю складність цього завдання: «...ми знов стоїмо перед темною невідомою майбутністю, під загрозою ворожих або неприхильних сил, що розхитують підвалини і розкопують ґрунт української державності. За два роки Україна перебула вісім революцій! Це легко сказати, але надто тяжко витерпіти» [11, с. 1185]. П. Стебницький виявився правий: українці не змогли захистити свою незалежність у буремні 1917—1921 рр.

Журналістські та публіцистичні твори П. Стебницького на сторінках часопису «Книгарь» — значуща частина його великої творчої спадщини, яка демонструє еволюцію поглядів автора цих текстів на ключові питання розвитку української нації після повернення в Україну з Петербурга і є важливою у контексті розуміння цієї непересічної постаті в історії української журналістики.

1. *Єфремов С.* Серед білої ночі / С. Єфремов // Книгарь. — 1919. — № 20. — С. 1269—1272.
2. *Солоіденко Г.* Петро Стебницький — оборонець української книги та української мови / Г. Солоіденко // Бібліотечний вісник. — 2007. — № 2. — С. 29—33.
3. *Старовойтенко І.* «...Це життя було одним суцільним подвигом неустанної праці» (Про Петра Стебницького і його служіння українській справі) : [вступ. ст.] / І. Старовойтенко // Стебницький П. Вибрані твори / [упорядкув. та вступ. ст. Інни Старовойтенко]. — К. : Темпора, 2009. — С. 11—28.
4. *Стебницький П.* А. Савенко «Украинцы или малороссы?» : [рецензія] / П. Стебницький // Книгарь. — 1919. — № 17. — С. 1917.
5. *Стебницький П.* В пазурах доктринерства / П. Стебницький // Книгарь. — 1919. — № 21. — С. 1365—1374.
6. *Стебницький П.* Вибрані твори / П. Стебницький ; [упорядкув. та вступ. ст. Інни Старовойтенко]. — К. : Темпора, 2009. — 632 с.
7. *Стебницький П.* Д. Донцов. «Культура примітивізму» : [рецензія] / П. Стебницький // Книгарь. — 1919. — № 17. — С. 1039—1040.
8. *Стебницький П.* Культурно-громадська праця П. О. Куліша // Стебницький П. Вибрані твори / П. Стебницький ; [упорядкув. та вступ. ст. Інни Старовойтенко]. — К. : Темпора, 2009. — 632 с.
9. *Стебницький П.* Н. Ясний. «Может ли Украина быть экономически независимой?» : [рецензія] / П. Стебницький // Книгарь. — 1919. — № 25—26. — С. 1743.
10. *Стебницький П.* Огляд преси. Підсумки і перспективи пролетарської економіки / П. Стебницький // Книгарь. — 1919. — № 25—26. — С. 1687—1699.
11. *Стебницький П.* Олександр Шульгин. Публіцистика : [рецензія] / П. Стебницький // Книгарь. — 1919. — № 19. — С. 1185—1186.
12. *Стебницький П.* Російські місячники на українському ґрунті / П. Стебницький // Книгарь. — 1919. — № 27. — С. 1827—1838.

Тетяна Трачук

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД
У ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ АРКАДІЯ ЖИВОТКА

Розглянуто науково-педагогічну, громадсько-просвітницьку, журналістську діяльність Аркадія Животка (грудень 1918 р. — листопад